

ШАЛГУНОВА С. А.,кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)***МАЛЬОВАНА Л. В.,**

провідний фахівець

*(Управління юстиції**в Дніпропетровській області)*

УДК 343.62

ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ ЖОРСТОКОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються такі ознаки, як жорстокість, агресія, насильство, що характеризують учинення злочинів проти особи, їх зміст і вплив на межі кримінальної відповідальності винної особи. Детально проаналізовано тлумачення цих термінів в українській мові та юриспруденції й визначено їх змістові характеристики.

Ключові слова: *ознаки злочину, жорстокість, агресія, насильство, злочини проти особи, кримінальна відповідальність.*

В статье рассматриваются такие признаки, как жестокость, агрессия, насилие, которые характеризуют совершение преступлений против личности, их содержание и влияние на пределы уголовной ответственности виновного лица. Осуществлено детальный анализ толкования этих терминов в украинском языке и юриспруденции, а также выделены их содержательные характеристики.

Ключевые слова: *признаки преступления, жестокость, агрессия, насилие, преступления против личности, уголовная ответственность.*

In this article authors examine such signs, as cruelty, aggression, violence, that characterize committing crime against a person, their maintenance and influence on verge of criminal responsibility of winy person. The detailed analysis of interpretation of these terms is carried out in Ukrainian and jurisprudence and certainly them rich in content descriptions.

Key words: *signs of crime, cruelty, aggression, violence, crimes, against a person, criminal responsibility.*

Вступ. Події, що відбуваються останнім часом в Україні, характеризується погіршенням соціально-економічної ситуації в державі. Логічно, що в сучасному українському суспільстві залишається багато складних невіршених проблем як економічного, так і соціально-психологічного характеру. Питання запобігання насильницьким злочинам розглядається у кримінальному праві, кримінології, оперативно-розшуковій діяльності, криміналістиці, юридичній психології, педагогіці та є нагальною проблемою сьогодення. На це звертають особливу увагу органи влади на всіх рівнях, правоохоронні органи й органи внутрішніх

справ зокрема. Найбільш часто зі злочинами цього виду стикаються підрозділи карного розшуку, які здійснюють розслідування, розшук винних і притягнення їх до кримінальної відповідальності. За статистичними даними МВС України, останні роки (до початку 2014 р.) спостерігалось зменшення кількості злочинів, учинюваних проти життя та здоров'я особи [1]. Серед них особливу небезпеку становлять злочини, учинені із застосуванням насильства й жорстокості.

Насильство є однією із проблем сучасного суспільства. Це не тільки спосіб учинення злочину, а й, можна зазначити, «спосіб життя» або світосприйняття. Цю групу злочинів становлять умисні вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, статеві злочини тощо.

Обрана тема дослідження виконується в межах тематики наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ і відповідає тематиці кримінологічних досліджень в Україні, пріоритетним напрямом наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр. (Наказ МВС України від 29.07.2010 р. № 347), Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст. та рекомендацій Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України.

Вивчення й організація протидії насильницькій злочинності через різноманіття таких виявів зумовили міжгалузевий характер досліджень. Значний внесок у розвиток кримінально-правових і кримінологічних проблем насильницької злочинності зробили відомі вчені-юристи: Г.А. Аванесов, А.І. Алексєєв, Ю.М. Антонян, М.М. Бабаєв, Б.С. Бородін, Н.І. Ветров, Б.С. Волков, В.О. Глушков, О.М. Джужа, А.І. Долгова, В.Д. Єрмаков, А.П. Закалюк, К.Е. Ігошев, А.І. Ігнатов, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Ю.М. Крупка, І.П. Лановенко, І.І. Лановенко, Ф.А. Лопушанський, В.Г. Лихолоб, В.В. Петров, А.І. Міллер, Г.М. Мінковський, О.Б. Сахаров, О.В. Старков, В.В. Скибицький, С.В. Трофімов, І.К. Туркевич, В.І. Шакур, Д.А. Шестаков та ін.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в розгляді таких ознак злочину, як жорстокість, агресія, насильство, що характеризують учинення злочинів проти особи, їх зміст і вплив на межі кримінальної відповідальності винної особи.

Результати дослідження. Проблема жорстокості й особливої жорстокості, агресії, насильства, визначення їх ознак і розмежування цих понять є предметом постійної полеміки й обговорень серед учених-юристів і правозастосовників. Однак, незважаючи на велику кількість наукової літератури, різних досліджень, присвячених проблемам жорстокості та особливої жорстокості, відповідні поняття все ж поки що не мають точних і загальноприйнятих визначень. Відсутні в чинному українському кримінальному законодавстві тлумачення і таких понять, як «знущання», «мучення», «побої», «катування», «садизм», «заподіяння фізичних або психічних страждань», «насильство», «агресивна поведінка», оскільки законодавець вважає, що їх зміст щоразу має уточнюватися шляхом оцінювання матеріалів конкретних кримінальних проваджень (справ).

Проблема жорстокості у кримінальному праві посідає одне з головних місць під час розгляду складів злочину, пов'язаних із посяганням на особисту безпеку. При цьому не має значення, хто є потерпілою особою: жінка, малолітня дитина, працівник міліції, суддя тощо. Незалежно від того, хто стає жертвою протиправної поведінки, яка має ознаки жорстокості, кримінальний закон суворо карає злочинця. Вивчення природи жорстокої поведінки злочинця під час учиненні злочину є проблемою не тільки кримінологічною, а й кримінально-правовою.

Перш ніж розглядати значення терміна «жорстокість» у кримінальному праві, необхідно з'ясувати зміст та ознаки таких видів злочинної поведінки, як насильство, жорстокість, агресія, що використовуються при викладенні диспозицій окремих кримінально-правових норм. Так, зміст жорстокості визначається як «крайне суровое, беспощадное, безжалостное обращение, поступок» [2, с. 192].

Жорстокість, на думку вітчизняних юристів, становить «різко негативну властивість характеру особи, що виявляється у заподіянні особі або групі осіб, а також тваринам фізич-

них чи моральних страждань. Жорстокість може бути як самоціллю, так і засобом досягнення певної мети» [3, с. 441]. Однак із таким тлумаченням змісту жорстокості, на нашу думку, погодитися не можна. Насамперед це зумовлено тим, що застосовувати поняття фізичних і моральних страждань можна використовувати під час оцінювання протиправної поведінки щодо людини, незалежно від її віку, статі, психологічного та психічного стану. Стосовно заподіяння фізичних і моральних страждань тварині, то таке формулювання викликає сумніви щодо того, чи можливо спричинити моральні страждання тварині. Те, що будь-якій тварині – свійській чи дикій, можуть бути заподіяні тривалі фізичні страждання, мучення, не викликає сумніву, що тварина, так само, як і людина, переносить їх тяжко. А стосовно моральних страждань, то їх визначення щодо тварини є проблематичним.

Вияви жорстокості у злочинній поведінці, її різновиди можна охарактеризувати під час вивчення кримінально-правових норм, передусім із аналізу злочинів проти життя і здоров'я особи. Так, визначаючи ознаки умисного вбивства, законодавець використовує одну з обтяжуючих ознак – «особливу жорстокість» (п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України)). При формулюванні поняття тяжкого тілесного ушкодження законодавець використовує термін «особливе мучення» (ч. 2 ст. 121 КК України). Викладаючи диспозицію катування (ст. 127 КК України), законодавець зазначає, що цей злочин полягає в «умисному заподіянні сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі». У розділі XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» також законодавцем уживається термін «жорстокість». Так, ч. 1 ст. 299 КК України «Жорстоке поводження з тваринами» передбачає «знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також на цькування зазначених тварин одна на одну, вчинене із хуліганських чи корисливих мотивів». У розділі XIX КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» передбачено кілька складів злочину, що характеризуються жорстоким поводженням: знущання або глузлення над військовослужбовцем (ст. 406 «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості»), жорстоке поводження з військовополоненими (ст. 431 «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває у полоні», ст. 433 «Погане поводження з військовополоненими»).

Отже, лише наведені склади злочинів дають змогу побачити, що законодавець під час формулювання кримінально-правових норм немає єдиного підходу при їх викладенні. Стосовно тлумачення змісту зазначених ознак жорстокості, мучення, знущання, то аналіз науково-практичних коментарів до чинного КК України й точок зору різних авторів надає можливість дійти висновку, що майже всі підходи одностайні в їх тлумаченні.

Для розуміння правового змісту поняття жорстокості необхідно звернутися, на нашу думку, до його загальнолюдського розуміння. Так, зміст жорстокості має такі тлумачення:

1. Моральна якість особи, що характеризує надто суворе, строге й навіть агресивно-руйнівне ставлення до людей і тварин (давньоруське – суворість). Це ставлення, що заподіює фізичний та душевний біль і страждання. Жорстокість виявляється в надмірній прямолінійності, невиправданості й упертості, відкритій недружелюбності, «злой насмешливості, коварстві, в гнєве, а також в равнодушии и бесчувствии». Це нерідко супроводжується драгтивністю й нетерпимістю до помилок і слабостей інших. Крайніми формами жорстокості є садизм і мазохізм. В окремих ситуаціях жорстокість може виявлятися як сила волі, цілеспрямованість та принциповість. Частіше за все жорстокість стає засобом вияву безкомпромісності, авторитарності й прямого диктату. Але в будь-яких формах жорстокість руйнівна, а тому по суті аморальна, що живиться й сама живить бездуховність особистості. Жорстокість у дитячому віці долається вихованням [4].

2. Синонімами жорстокості є антигуманність, без міри, без милосердя, безмежно, безжально, безкінечно, безпощадно, «беспредельно», безсердечно, «бесчеловечно», брутально, по-варварськи, вельми, до болю, диявольськи, жорстокосердно, по-звірячому, злобно, бузу-

вірський, по-мученицькому, страхітливо, украй, кровожерливо, люто, «невообразимо», немилосердно, незвичайно, нелюдськи, озвіріло, дуже, по-варварськи, по-садистському, люто, сильно, смертельно, страшно, суворо, жакливо, надзвичайно, страхітливо [5]. Жорстокість як іменник означає бездушність, безсердечність, «бесчувственність, очерствелість, черствість», нездатність співчувати, байдуже ставлення до тих, хто страждає; варварство, дикунство, дикість, вандалізм; грубість, нелюдність [5]. Людину, яка вчиняє жорстокі вчинки, називають так: деспот, бузувір, самодур, тиран, помпадур, сатрап, самоправець, троглодит, пітекантроп, фашист; самовладна людина, яка жорстко зневажає бажання й волю інших осіб; украй некультурна, «невежественная», груба та жорстока людина [5].

3. У мистецтві ХХ ст. під впливом філософії Ф. Ніцше, З. Фрейда та їх послідовників у художньому просторі й особливо в пост-культурі чільне місце посіла репрезентація та естетизація жорстокості, насильства, терору, війн, катастроф і подібних їм актів і станів, пов'язаних із вивільненням насамперед агресивних або еротико-агресивних інстинктів людини. Утверджувана Ф. Ніцше релятивність моральних цінностей, у т. ч. цінність самого життя, викриті З. Фрейдом агресивно-сексуальні інстинкти людини, її інтенція до смерті, художній досвід маркіза де Сада й Л. Захер-Мазоха призвели до включення у сферу досвіду великої та багатобразної сфери жорстокості [6].

При цьому протягом століття спостерігається односпрямована тенденція (експресіонізм, дадаїзм, сюрреалізм). Фактично, мистецтво стало «насильницьки забарвленим», оскільки як у живописі, так і в художніх творах, кінофільмах зображення сцен та актів насильства, жорстокості, мучення, жаків із потворами й чудовиськами стало сприйматися нормальним та моральним. Звичайно, мистецтво не виникає з нічого, воно є відображенням змісту стану суспільства загалом і суспільної моралі. Сучасні представники мистецтва (назвати їх художниками живопису, літературного слова чи кіномистецтва, на нашу думку, не можна, оскільки це спотворює саму сутність мистецтва, його призначення демонструвати людині високе і прекрасне, виховувати її так) виносять на розсуд публіки свої найгірші та найпогортворніші думки й бажання, демонструючи все те низьке і тваринне, що є в людині. Головним при цьому залишається те, що таке «мистецтво» призводить до руйнування норм моралі та права, зневажливого ставлення до людських цінностей (життя, особистої безпеки, здоров'я іншої особи, її статевої свободи тощо). Відповідно, особа, яка має сталі моральні принципи, може почати сумніватися у правильності своїх переконань і за оточення її негативними прикладами поведінки інших осіб сама схилити, зійти зі шляху нормальної, адекватної, вихованої людини, допустити й у своїй поведінці вияви насильства й жорстокості відносно інших.

У мистецтві виділяють чотири ступені (стадії, сцени, поприща) жорстокості (англ. The Four Stages of Cruelty) [7]. Мова йде про серію із чотирьох моралізаторських гравюр британського художника Уільяма Хогарта, виданої в 1751 р. Кожна з цих гравюр відображає сцену життя видуманого персонажу Тома Нерона (Tom Nero). На кожній стадії зображено Тома Нерона на різних етапах його життя: на першій стадії юний Нерон мордує собаку, на другій – уже дорослий чоловік б'є свого коня, на третій (досконалій жорстокості) – він грабує, зваблює та вбиває, на четвертій (відплата за жорстокість) – його тіло після страти через повішення передано хірургам, які препарують його в анатомічному театрі. Зображені сцени дають змогу зробити висновок, що жорстокість до тварин породжує жорстокість до іншої людини, зневажання чужого болю, моральної нечуттєвості й байдужості до мучень жертви (тварини чи людини). Так У. Хогарт попереджає всіх про неминучість відплати для всіх, хто став на шлях злочину. До виконання цих гравюр У. Хогарда підштовхнули ті злочини, що вчинялися щодня в Лондоні та стали вже буденним явищем, незважаючи на застосування смертної кари досить специфічним способом (розсічення навпіл злочинця). Цей вид страти існував до 1832 р. і був скасований лише з прийняттям закону про анатомію й подальшим прийняттям закону про жорстокість до тварин 1835 р. Цими законами заборонялося жорстоке поводження щодо людини і тварини. Як зазначають автори Вікіпедії, серія гравюр була надрукована на дешевому папері (по 1 шилінгу за лист, а це 6,70 фунтів стерлінгів у цінах 2011 р.) і призначалася насамперед для найнижчих верств населення. Основною метою ви-

дання гравюр стала виховна. На них автор зображав легкість, із якою дитина може перетворитися в закоренілого злочинця. Кожна гравюра мала наставний коментар.

Прослідкувати формування жорстокої особи можна й на прикладі сучасного українського суспільства, у т. ч. й молоді. Аналіз статистики засвідчує (і на це ми вже вказували), що зростання кількості вбивств в Україні практично відзначається повсюдно: у 1987 р. в Україні було зареєстровано 1 785 умисних вбивств і замахів на їх учинення, у 1990 р. їх кількість становила 2 823, 2001 р. – 4 571, 2007 р. – 4 041, 2010 р. – 2 360, за 9 місяців 2014 р. – 9 676 [1]. Отже, наведені дані свідчать про те, що кількість умисних вбивств і замахів не зменшується, а має стабільну тенденцію до постійного зростання. При цьому виявляє себе тенденція підвищення ступеня суспільної небезпеки й тяжкості наслідків убивств.

За матеріалами кримінальної справи відносно мешканців м. Дніпропетровська громадян С., С-а, Г., які вчинили на території Дніпропетровської та Запорізької областей низку умисних убивств, було встановлено, що основними мотивами вчинення злочинів були хуліганський мотив і мучення жертви (хоча в матеріалах справи вказується на безмотивний характер більшості вбивств), а також мав місце і корисливий. У процесі проведення досудового слідства було доведено вину обвинувачуваних у вчиненні 21 умисного вбивства, із яких у 19 випадках було викрадено особисті речі потерпілих. Необхідно зазначити, що серед викрадених речей були й такі, що не становили істотної цінності для винних: сумки та пакети з одягом потерпілих, художні книги, шкільні зошити, гаманець. Це свідчить про те, що для винних не було обов'язковим заволодіння майном потерпілих, першочерговою була мета позбавлення життя.

Діяли всі обвинувачувані злагоджено під час учинення кожного вбивства. Передусім час учинення злочину обирався такий, що забезпечував прихованість злочинних дій: з 24.00 до 05.00 год. (у темний час доби), і лише одне вбивство вчинено у світлий час доби (з 17.00 до 18.00 год.). Отже, відсутність на вулицях перехожих, невелика кількість автомобілів давали змогу винним діяти вільно, не озиратися й не боятися того, що вони будуть виявлені безпосередньо під час учинення злочину. Крім того, місця вчинення вбивств обиралися також ретельно. Це були безлюдні місця в населених пунктах або поза ними.

Вибір потерпілих також був не випадковим. Обвинувачені завчасно до початку вчинення першого злочину (вбивства) домовилися про вибір жертв нападу. Ними мали стати особи, котрі не могли, на думку винних, чинити серйозного опору в процесі вчинення злочину. Як свідчать матеріали кримінальної справи, жертвами стали чоловіки віком від 14 до 56 років (8 потерпілих), худорлявої статури, невеликого зросту й жінки віком від 35 до 65 років (13 потерпілих), 1 вагітна жінка. Такий вибір злочинців зумовлений тим, що ніхто з обраних ними жертв фізично не міг би вчинити більш-менш серйозного опору, утекти з місця вчинення злочину або завдати шкоди злочинцям під час учиненні злочину.

При цьому злочинці завчасно обговорювали схему вчинення злочину, хоча й обирали жертву випадково (поодинокого перехожого, вагітну або похилого віку жінку, підлітка тощо). Місце обирали таке, щоб не було небажаних свідків та в разі криків жертви щоб ніхто їх не почув або щоб легко наздогнати жертву в разі спроби втекти. Крім того, обрана злочинцями форма вчинення злочину позбавляла жертву можливості активно фізично протидіяти злочинцям. В усіх випадках винні нападали на жертву ззаду, при цьому жертва не очікувала такого нападу й не могла його передбачити. Так забезпечувалася раптовість нападу й активна фізична дія з боку винних щодо жертви. В усіх випадках учинення вбивств винні використовували як знаряддя нападу металеву палицю, дрючок, молоток. Перший удар завдався жертві ззаду по потилиці або верхній частині черепа, що викликало майже в усіх випадках утрату свідомості потерпілими. Коли жертва падала, завдавалися численні удари по голові, за матеріалами судово-медичних експертиз, жертви мали численні тілесні ушкодження у вигляді відкритих черепно-мозкових травм, переламів кісток основи черепа, крововиливів під оболонку мозку та його роздроблювання. При огляді місць злочинів упізнати жертву та визначити її стать можна було лише за одягом, оскільки обличчя й череп були настільки спотворені від численних ударів, що голова являла собою суцільне криваве м'ясо.

Характерною особливістю вчинених злочинів було те, що винні під час учинення нападів і завдання численних ударів жертвам здійснювали відеозйомку самого процесу вчинення злочину, фіксували на відеокамери своїх мобільних телефонів, як завдавалися удари жертвам, як жертва агонізувала. При цьому в кадр потрапляли й самі обвинувачені зі зброями нападу. Поведінка їх перед камерою була досить розв'язною, рішучою, навіть хвацькою. У всій поведінці винних відчувалося, що вони хизуються перед камерою своїми вчинками. Приниження жертви їх тішило, оскільки це була для них можливість довести іншим свою перевагу над оточуючими, перевагу над конкретною жертвою, незважаючи на її вік, стать, соціальне становище тощо. Із цього можна зробити висновок про те, що вчинення кожного злочину було для обвинувачуваних актом удосконалення себе, підвищенням рівня власної переваги над іншими людьми, заради розваги, отримання нових відчуттів, у тому числі втіхи від самої картини насильства, власної участі в цьому, й у певному розумінні вдосконаленням злодійського досвіду, а не просто здатність позбавити життя іншу людину.

Необхідно відзначити й те, що всі молодики мали попередній кримінальний досвід, хоча й не притягувалися до кримінальної відповідальності. Уже під час навчання в загальноосвітній школі, а всі троє навчалися в одному класі, учиняли мученицькі розправи над бродячими тваринами у дворах багатоквартирних будинків, де проживали. Усі троє під час навчання у 8–10 класах вступали в суперечки, що переходили в бійки з учителями з ініціативи самих підлітків у відповідь на зроблені їм зауваження. Виховні бесіди із завучем школи на них не вплинули. Батьки мали певний вплив, і тому інформація стосовно всіх підлітків до районної служби у справах неповнолітніх і кримінальної міліції у справах дітей не направлялася. Вияви жорстокості в поведінці цих трьох хлопців з'явилися ще в підлітковому віці (у 10–11 років), але батьки під час досудового слідства показали, що вони цього не знали або не помічали. Учителі хоча й були обізнані, але з різних причин не повідомили про такі факти до відповідних структур. І через усього лише 7 років жорстока насильницька поведінка стала причиною притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення особливо тяжких злочинів (безмотивних умисних убивств, учинених з особливою жорстокістю) [8].

Наведений приклад не поодинокий у вітчизняній судовій практиці, тому ми вважаємо, що з часів Уільяма Хогарта та його гравюр «Чотири ступеня жорстокості» (1751 р.) людина не змінилася. Ні освітній рівень, ні умови життя, ні умови виховання, ні рівень матеріального забезпечення їх батьків і її самої, жодні інші фактори не впливають на бажання людини відчувати задоволення від насильства над іншою людиною чи твариною, її прагнення познущатися, відчувати задоволення від мучення жертви, її страждань та агонії. Серед сучасних підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл, часто зустрічаються випадки немотивованої жорстокості стосовно однолітків, групові бійки однієї жертви, знущання й мучення. Якщо 30–40 років тому такі випадки були поодинокими та викликали серйозний резонанс у суспільстві, то останні 15–20 років вони стали явищем буденним і не сприймаються більшістю членів українського суспільства як патологія. До цього вже звикли. Так само, як звикли до бійок у Верховній Раді України, що транслюються на всю країну, до жорстокого й нелюдського поводження під час масових заворушень (2004, 2008, 2012, 2013–2014 рр.) тощо.

4. Афективно-вольова установка, що перебуває в тісному зв'язку з агресивністю. Біологічною основою жорстокості є деякі компоненти потягу до їжі та статевого потягу (умертвління й розривання здобичі, насильство над об'єктом статевого потягу). У патології зустрічаються випадки з виявами жорстокості за різноманітних психічних захворюваннях і психопатичних станів (в епілептиків, епілептоїдних і близьких до них антисоціальних психопатів, схізифреників, схізодів, морально-слабоумних, у природженого злочинця Ч. Ломброзо, у ворогів суспільства (Крепеліна)). Класичною формою вияву патологічної жорстокості є садизм, потяг до заподіяння болю з метою статевого задоволення. Більшою або меншою мірою садистичні компоненти притаманні й нормальному статевому потягу (у буденному житті це виявляється в мученні тварин, дітей, витонченій жорстокості екзанаторів тощо), але найяскравіше вони виражаються у випадках «сладострастних истязаний и убийств» [9].

5. Якість, що характеризує безжальну людину, особу, яка вчиняє безжальні вчинки [10].

6. Морально-психологічна риса особистості, що виявляється в нелюдському, грубому, образливому ставленні до інших людей, заподіянні їм болю й навіть у посяганні на їх життя. Не випадково особливо тяжкі вияви жорстокості називають зоологічними. Жорстокі люди нестерпні в родині, трудовому колективі. Жорстокість – потворне породження інстинкту самозбереження, спотвореного прагненням до самоствердження, недоліками виховання, особливо в дитячі роки. Ослаблення жорстокості окремої особистості досягається шляхом впливу на неї близьких людей, колективу, роз'яснення етичних норм і загальнолюдських цінностей, а також силою юридичних законів, що захищають честь і гідність кожного громадянина [11]. Жорстокість може бути причиною або фактором, що різко збільшує ступінь деструктивності боротьби. Жорстокість особи прямо пов'язана з **жорстокістю** стосунків у суспільстві. Тероризм – форма вияву жорстокості [12].

7. Особливість поведінки та риса характеру людини, що виявляється в її недоброму ставленні до людей і тварин. Жорстокою за характером називають особу, яка не лише виявляє жорстокість, а й отримує задоволення від заподіяних неприємностей, від завдання шкоди іншим живим істотам, від бачення того, як вони страждають [13].

8. Украй суворий і грубий, безжальний; досить сильний, такий, що перевищує звичайний ступінь, розміри, надмірний [14].

9. Жорстокість, як будь-яке зло, не потребує мотивації, їй потрібен лише привід [15].

10. Початкове значення терміна «жорстокість» (жорстокосердя) – «твердий», дублет «жорстокості», це безжальність, безпощадність, крайня суворість, немилосердність, безмірна суворість. Можливий вияв – при жорстокості «рот сжимається, углы его до последней возможности оттягиваются и слегка приподнимаются, как бы копируя улыбку. Дыхание сопровождается шипящими звуками. Глаз ясен, как устремленный на жертву» (П. Мантегацца «Физиогномия и выражение чувств»). Типова реакція – обурення, розчарування в особистості, яка виявляє жорстокість, жалість до предмета жорстокості. «Ты, зная, что прекрасна и юна, И что орудием Амура стала, В гордыню и жестокосердые впала» (Данте, Стихотворения флорентийского периода) [16].

Жорстокість, на думку вітчизняних юристів, становить різко негативну властивість характеру особи, що виявляється в заподіянні особі або групі осіб, а також тваринам фізичних чи моральних страждань. Жорстокість може бути як самоціллю, так і засобом досягнення певної мети [3, с. 441]. Однак з таким тлумаченням змісту жорстокості погодитися не можна. Передусім це зумовлено тим, що застосовувати поняття фізичних і моральних страждань можна під час оцінювання протиправної поведінки людини, незалежно від її віку, статі, психологічного та психічного стану. Стосовно заподіяння фізичних і моральних страждань тварині таке формулювання викликає сумніви щодо того, чи можливо спричинити моральні страждання тварині. Те, що будь-якій тварині – свійській чи дикій, можуть бути заподіяні тривалі фізичні страждання, мучення, не викликає сумніву: тварина, так само, як і особа, переносить їх тяжко. А стосовно моральних страждань їх визначення щодо тварини є проблематичним.

Сутність цієї ознаки пов'язується зі способом учинення злочину, а саме: вона полягає у спричиненні потерпілому особливих болісних відчуттів, якими можуть бути тортури, знущання, що завдають страждання жертві, завдання великої кількості тілесних ушкоджень, застосування отрути, яка призводить до особливих страждань, позбавлення волі, їжі [17, с. 301]. З об'єктивного боку особливу жорстокість характеризують і як спричинення потерпілому особливих фізичних страждань, а із суб'єктивного – навмисне завдання потерпілому таких страждань або усвідомлення, що в процесі позбавлення життя такі страждання заподіюються [17, с.42]. Крім того, особливе мучення може полягати і заподіянні потерпілому тяжких страждань, для чого спеціально діють так, щоб спричинити нестерпний фізичний біль. Це можуть бути дії, спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишення її в шкідливих для здоров'я умовах й інші подібні дії. Також особливе мучення може полягати в багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, на-

несення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, дія термічних факторів та інші аналогічні дії [17, с. 66].

Під особливою жорстокістю варто розуміти насамперед спричинення потерпілому тяжких фізичних страждань шляхом тортур, мучення, завдання великої кількості тілесних ушкоджень тощо. В окремих випадках особлива жорстокість може виявлятися й у спричиненні тяжких моральних або психічних страждань як самому потерпілому, так і його близьким (згвалтування неповнолітньої дочки в присутності матері, мордування малолітнього сина на очах у батька, позбавлення можливості його захистити) [18, с. 138].

В інших випадках поняття особливої жорстокості як ознаки умисного вбивства не розкривається. Дається лише опис конкретних випадків із судової практики, які були оцінені судом як убивства за таких обставин. Єдине, що зазначається під час коментування положень ст. 115 КК України: «Про особливу жорстокість може свідчити сам спосіб вчинення вбивства» [19, с. 30]. Тобто, зміст особливої жорстокості як ознаки умисного вбивства розкривається через таку його суб'єктивну ознаку, як спосіб, особливо болісний для вбитого. При цьому до об'єктивних ознак особливої жорстокості зараховані такі: спалення й використання електроструму винним щодо потерпілого. Інші ознаки, указані в Постанові ПВСУ № 2 [20], лише назвали без розкриття їх змісту [19, с. 310].

В.К. Гришук пов'язує поняття особливої жорстокості зі способом умисного вбивства, а також з іншими обставинами, які свідчать про виявлення винним особливої жорстокості. Головним при цьому є таке: 1) винний, позбавляючи життя потерпілого, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних страждань шляхом глумління, тортур, мордування, мучення, у т. ч. з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо; 2) особлива жорстокість може виявлятися в завданні потерпілому під час умисного позбавлення його життя психічних чи моральних страждань – зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння душевних переживань, глумління тощо; 3) умисне вбивство супроводжувалося глумлінням над трупом, а так само в присутності близьких потерпілому осіб, і винний усвідомлював, що такими діями спричиняє їм особливі страждання [21, с. 290].

Отже, особлива жорстокість під час учинення злочину (а саме умисного вбивства при обтяжуючих обставинах) є ознакою, що характеризує об'єктивну й суб'єктивну сторону. Можна говорити й про те, що особлива жорстокість є якістю ознаки, що характеризує особу, яка вчинила це діяння (суб'єкта злочину). Особлива жорстокість є таким: 1) специфічним способом учинення злочину; 2) характеризує мету вчинення злочину (заподіяти жертві якомога більше фізичних і моральних страждань); 3) є ознакою ступеня суспільної небезпечності суб'єкта злочину, яку повинен урахувувати суд при призначенні виду й розміру покарання винному.

Узагальнення зазначених вище точок зору дає змогу зробити висновок, що під жорстокістю у кримінальному праві необхідно розуміти протиправну, суспільно небезпечну поведінку винної особи, яка полягає в такому: 1) застосуванні заходів фізичного впливу на тіло потерпілої особи або близьких їй осіб, що полягає в умисному завданні ударів, незначних тілесних ушкоджень, але протягом тривалого часу, впливі на тіло потерпілої людини будь-якими предметами, засобами, речовинами (колючими, ріжучими, гарячими, холодними, лугом, кислотою тощо), що спричиняє нестерпні фізичні страждання; 2) психічному впливі на потерпілу особу, що спричиняє їй нестерпні або суттєві психічні страждання чи психологічні переживання, пов'язані з учиненням стосовно інших осіб протиправних або злочинних діянь (знущання над близькими потерпілому особами, учинення щодо них насильницьких статевих злочинів, заподіяння їм тілесних ушкоджень, смерті, їх мучення й інші аналогічні дії).

Пояснюючи термін «жорстокість», дослідники використовують такі слова, як агресивність, глумління, знущання, насильство, погрози. Агресивність, так само як і жорстокість, є властивістю, рисою особи як соціальної істоти, оскільки особистість формується в суспільстві. Агресивна особистість надає перевагу використанню насильницьких засобів

для реалізації своїх цілей, а результат насильницьких дій – заподіяння шкоди людям. Однак поняття агресивності є більш широким, ніж жорстокості.

Агресія – один із термінів, що використовується також в теорії кримінального права для визначення жорстокої, насильницької поведінки. Під агресією розуміється застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації) [3, с. 38]. У науковій літературі виділяють кілька видів агресивних реакцій [22, с. 101]: фізична агресія (напад); непряма агресія (злі наклепи й жарти, вибухи люті, що виявляються в криках, тощо); схильність до дратівливості (готовність до вияву негативних почуттів за щонайменшого збудження); образа (заздрість і ненависть до оточуючих); підозрілість; вербальна агресія (вираження негативних почуттів через крик, погрози, прокляття тощо).

Висновки. Отже, поданий аналіз дає змогу визначити, що всі розглянуті правові категорії: «жорстокість», «особлива жорстокість», «агресія», «насильство» – є категоріями схожими, мають тотожні тлумачення й використовуються у кримінальному праві як взаємозамінні. Хоча, на нашу думку, це не зовсім правильно. Зважаючи на те, що насильство є поняттям родовим, то виявами такого насильства можуть бути різні види поведінки: агресивна, жорстока, особливо жорстока, поєднана з фізичним чи психічним насильством тощо. Отже, насильство є головною, відправною точкою, з огляду на яку можна будувати інші правові дефініції.

Список використаних джерел:

1. Статистичні відомості про стан злочинності в Україні за 2010–2012 рр. // Офіційний сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>; Статистичні відомості про кількість кримінальних проваджень та руху по них за 2013–2014 рр. // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gp.gov.ua>.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Рос. акад. наук ; Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 1 : А–Г ; Т. 2 : Д–Й ; Т. 4 : Н–П. – 1999.
4. Безрукова В.С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/978/word/zhestokost>.
5. Словарь синонимов русского языка / под общ. ред. проф. Л.Г. Бабенко. – М. : АСТ, Астрель, 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/978/word/zhestokost>; Бабенко Л.Г. Словарь-тезаурус синонимов русской речи / Л.Г. Бабенко. – М. : АСТ-ПРЕСС, 2007.
6. Бычков В.В. Лексикон неклассики. Художественно-эстетическая культура XX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/978/word/zhestokost>; Энциклопедия культурологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : dic.academic.ru.
7. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Четыре_степени_жестокости.
8. Кримінальна справа № 67071641, порушена 31.07.2007 р. СУ УМВС України в Дніпропетровській області за ознаками злочинів, передбачених ч. 1 та 2 ст. 115, ч. 3 ст. 187 КК України щодо громадян Саєнка В.І., Супрунюка І.В., Ганжі О.О. (в цій справі об'єднано провадженням кримінальні справи № 67071641 від 14.07.2007 р., № 67071655 від 20.07.2007 р., № 67071656 від 20.07.2007 р., порушені в різних районах м. Дніпропетровська).
9. Большая медицинская энциклопедия. – М., 1970. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary>.
10. Дмитриев Д.В. Толковый словарь русского языка Дмитриева / Д.В. Дмитриев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary>.
11. Дьяченко М.И. Толковый словарь русского языка / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary>.

12. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary>.
13. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. 2013; Давлетчина С.Б. Словарь по конфликтологии / С.Б. Давлетчина. – М. : ВСГТУ, 2005. – 100 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary>.
14. Ефремова Т.Ф. Толковый словарь Ефремовой / Т.Ф. Ефремова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : dic.academic.ru.
15. Сводная энциклопедия афоризмов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ua/>.
16. Тысяча состояний души. Краткий психолого-филологический словарь / [А.В. Филиппов, Н.Н. Романова, Т.В. Лелягова]. – М. : Флинта, 2011 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary>.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 ч. / під заг. ред. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка. – К. : ФОРУМ, 2001. – Ч. 1. – 2001.
18. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 01 грудня 2001 р. / за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.
19. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 1040 с.
20. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 року № 2 // Збірник нормативно-правових актів Верховного Суду України (у кримінальних справах): інформаційно-довідкове видання / автори-упорядники С.М. Алфьоров, В.Д. Людвік, В.Ф. Примаченко, А.І. Терещенко, В.В. Шаблістий ; за заг. ред. В.В. Шаблістого. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. – С. 42–53.
21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. і допов. – К. : Юридична думка., 2012. – С. 290.
22. Еникополов С.Н. Некоторые результаты исследования агрессии / С.Н. Еникополов // Личность преступника как объект психологического исследования. – М., 1979. – С. 101.

